

καταλύσουν και δὲν θὰ καταλύσῃ οὔτε τώρα ἢ πρόσφατος συμφορὰ τοῦ 1897.

Ὅλαι αὐταὶ αἱ μυθολογικαί, ἱστορικαί, γεωγραφικαί, βιοτικαὶ λεπτομέρειαι εἶναι εἰς τὸν μὴ σύγχρονον και ὁμογενῆ τοῦ ποιητοῦ ἀπρόσιτοι ἄνευ εἰδικῆς διδαχῆς.

Ἄλλὰ και κάτι ἄλλο ἀκόμη· ἀναγινώσκων εἰς ἓνα περιοδικὸν ἢ μίαν συλλογὴν ποιημάτων τὸ ἀνωτέρω ποίημα με τὸ ὄνομα *Κ. Παλαμᾶς*, εἶμαι βέβαιος, ὅτι τὸ ποίημ' αὐτὸ ἔγραψε πράγματι ὁ *Κ. Παλαμᾶς*, ἀφ' οὗ ὁ ἴδιος ἐπεστάτησεν εἰς τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ γραπτοῦ μνημείου, ποῦ ἔχω εἰς τὰς χεῖράς μου. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἔχω τὴν βεβαιότητα, ὅτι ὄχι μόνον τὸ ποίημα ὡς ὅλον, ἀλλὰ και κάθε λέξις καθ' ἑαυτὴν ἔχει γραφῆ ἀπὸ τὸν ποιητὴν ἀκριβῶς, ὅπως εἶναι τυπωμένη. Δὲν ἀποκλείονται βεβαίως και σφάλματα ἢ και νοθεῖαι, ἀλλὰ γνωρίζω, ὅτι ὁ ποιητὴς ζῆ και θὰ ἐπανορθώσῃ κάποτε σιωπηρῶς ἢ ῥητῶς τὰ σφάλματα και θὰ ἐλέγξῃ τὰ ὑποβολιμαῖα. Τὸ ἴδιον ὅμως δὲν συμβαίνει με τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ παρελθόντος, και δὴ τοῦ μακρινοῦ. Τὸν Πλάτωνα ἀναγινώσκω σήμερον εἰς ἔντυπα ἢ χειρόγραφα, τὰ ὅποια οὔτε ἔγραψεν οὔτ' ἐπεθεώρησεν ὁ συγγραφεύς. Ποῖος θὰ ἐγγυηθῆ εἰς ἐμέ, ὅτι πράγματι τοῦτο και κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἔγραψεν ὁ Πλάτων; Τὴν βεβαιότητ' αὐτὴν θὰ μου προσφέρῃ ἡ φιλολογία.

Και' αὐτὸν τὸν τρόπον καθίσταται ὁ φιλόλογος ὁ ἀπαραίτητος μεσάζων μεταξὺ τῶν γραπτῶν μνημείων τοῦ παρελθόντος ἢ τῶν ξενικῶν ἀφ' ἑνὸς και τῆς συγχρόνου πνευματικῆς ζωῆς ἀφ' ἑτέρου —δι' ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀμέσου παραδόσεως τῆς κοινωνίας τῶν συγγραφέων.

Πρῶτον εἰς τὴν γλῶσσαν. Με ὑπομενετικὴν προσπάθειαν και ὀξεῖαν παρατηρητικότητα θὰ συγκεντρώσῃ ἐπαγωγικῶς ἓνα πλῆθος ὑλικοῦ γλωσσικῶν παρατηρήσεων, ἀναφερομένων εἰς τὴν σημασίαν, τοὺς τύπους και τὴν πλοκὴν τῶν λέξεων, θὰ τας ὑποβάλλῃ διὰ τῆς συγκριτικῆς μεθόδου εἰς τὴν βάσανον τῆς κριτικῆς και κατόπιν θὰ συστηματοποιήσῃ ταύτας εἰς συγγράμματα καθολικῆς σημασίας, ὅπως τὰ λεξικά, τὰ γραμματικὰ και συντακτικὰ ἐγχειρίδια κτλ. Ἄλλὰ τὸ ἔργον του κατὰ τὸ ἥμισυ μόνον ἔχει γίνῃ. Θὰ πρέπη τώρα τὰ πορίσματα

τῆς σημασιολογικῆς καὶ γραμματικῆς ἐρεύνης τῆς γλώσσης ἀπὸ τὴν γενικότητα, ποῦ παρουσιάζονται εἰς τὰ ἐγχειρίδια ταῦτα, νὰ ἐξειδικεύση καὶ πάλιν πρὸς κατανόησιν ἑνὸς ἐκάστου γραμματειακοῦ μνημείου. Σκοπὸς του θὰ εἶναι νὰ κατανοήσῃ τὰ διανοήματα τοῦ συγγραφέως, καθ' ὃν τρόπον ἐκεῖνος ἤθελε νὰ κατανοηθοῦν, καὶ νὰ τα διατυπώσῃ, καθ' ὃν τρόπον ὁ ἴδιος συγγραφεὺς, ἂν ἔζη εἰς τὴν ἐποχὴν του καὶ ἐλάλει τὴν γλώσσάν του, θὰ τα διετύπωνε. Χρειάζεται πρὸς τοῦτο ταυτόχρονος καὶ ἐξ ἴσου ζωηρὰ συνείδησις τοῦ ἰδίου καὶ τοῦ ἀλλοτρίου γλωσσικοῦ στοιχείου, ὥστε νὰ ἐννοῆσῃ τὴν ξένην λέξιν, μόνον διότι καὶ σὺ θὰ ἠμποροῦσες νὰ τὴν ἔλεγες, καὶ νὰ τὴν ἀποδίδῃς εἰς τὴν γλώσσάν σου, ὡς ἂν σὺ αὐτοτελῶς εἶχες συλλάβει καὶ αἰσθανθῇ τὸ περιεχόμενόν της. Ἀπὸ τὴν ποικιλίαν τῶν σημασιῶν, ποῦ παρέχει τὸ λεξικόν, θὰ ἐκλέξῃς τὴν καταλληλοτέραν ἀπόδοσιν, ἢ μᾶλλον θὰ νακαλύψῃς, εἰς ποῖον σημεῖον τῆς σημασιολογικῆς ἐξελίξεως μιᾶς λέξεως, τῆς ὁποίας ὁδοδεῖται ἄπλοῖ εἶναι αἱ διάφοροι σημασίαι, ποῦ ἀναγράφει τὸ λεξικόν, πρέπει νὰ τοποθετήσῃς τὴν εἰς τὸ χωρίον τοῦτο χρῆσιν τῆς λέξεως. Διότι κάθε χρῆσις λέξεως ἔχει τὸν χαρακτῆρα ἀτομικῆς πράξεως, ἀδιάφορον ἂν ὁ χαρακτῆρ οὗτος εἶναι ἐμφανέστερον ἢ ὀλιγώτερον σαφῶς ἀτομικός. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον προχωρεῖ ὁ ἐρμηνευτῆς ἀπὸ τὴν ἐνότητα τῆς σημασιολογικῆς ἀξίας ἑνὸς γλωσσικοῦ στοιχείου πρὸς τὴν ποικιλίαν τῶν τρόπων τῆς χρήσεως αὐτοῦ, ἀπὸ τὴν γενικὴν εἰς τὴν τοπικὴν του σημασίαν. Καὶ ὅπως εἰς τὴν καθημερινὴν ὁμιλίαν δὲν ἐννοοῦμεν μόνον αὐτὰ ταῦτα, ὅσα μας λέγει ὁ συνομιλητῆς μας, ἀλλὰ καὶ πολλά, ποῦ ἐκεῖνος παρασιωπᾷ, καὶ τὰς συναισθηματικὰς ἀποχρώσεις τῶν λόγων του καὶ τὰς μὴ ἐκπεφρασμένας σκέψεις, τῶν ὁποίων καρπὸς εἶναι ἡ ἐκπεφρασμένη φράσις του, τοιουτοτρόπως καὶ ὁ μελετητῆς τῶν γλωσσικῶν μνημείων τοῦ παρελθόντος πρέπει νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ διαβάσῃ μεταξὺ τῶν γραμμῶν, νὰ αἰσθάνεται ὄχι μόνον τὰς ποιοτικὰς κατὰ τὸ περιεχόμενον διαφορὰς τῶν γλωσσικῶν στοιχείων, ἀλλὰ καὶ τὰς ποσοτικὰς διαφορὰς κατὰ τὸν τόνον, μὲ τὸν ὁποῖον ἐκφέρεται ἕκαστον γλωσσικὸν στοιχεῖον, νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ διακρίνῃ, ποῦ ὁ συγγραφεὺς παραλαμβάνει ἔτοιμα γλωσσικὰ στοιχεῖα, ὅπως τα εὕρισκει, ποῦ τα τροποποιεῖ καὶ διατὶ τα τροποποιεῖ, διατὶ ἐκφεύγει τοῦ γενικοῦ κα-

νόμος, διατι προτιμᾷ ἐκεῖνα τὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα (αὐτὰς τὰς λέξεις, αὐτοῦ τοῦ εἴδους τοὺς γραμματικοὺς τύπους, αὐτὰς τὰς συντάξεις κτλ.) καὶ διατι ἀποφεύγει ἄλλα, διατι παρουσιάζει ἀνωμαλίας, ποίαν ἀπόχρωσιν δίδει εἰς αὐτὴν τὴν λέξιν κτλ.

Ἐνάλογον ἐργασίαν θὰ ἔχη νὰ ἐπιτελέσῃ ὁ φιλόλογος καὶ κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν ἄλλων μορφικῶν στοιχείων, ἦτοι τῶν καλλιτεχνικῶν μέσων, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ὁ λογοτέχνης, ὅπως εἶναι τὰ μέτρα, ὁ ῥυθμός, τὰ σχήματα τοῦ λόγου, ἡ περιοδολογία, οἱ κανόνες τῆς συνθέσεως καὶ διατάξεως τῆς ὕλης κτλ. Καὶ ἐδῶ ὁ φιλόλογος θὰ προχωρήσῃ ἀπὸ τὰς ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις, κατόπιν κριτικῆς βασάνου καὶ ταξινομήσεως, εἰς τὸ σύστημα καὶ θὰ ἐκθέσῃ τοὺς καρποὺς τῆς ἐρεῦνης αὐτοῦ εἰς συστηματικὰ ἔργα μετρικῆς, ῥητορικῆς, ποιητικῆς κτλ., ἐξ αὐτῶν δὲ πάλιν θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ κείμενα, διὰ νὰ δείξῃ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους τὴν ἐφαρμογὴν τῶν συναχθέντων κανόνων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπόκλισιν ἀπ' αὐτῶν καὶ τοὺς λόγους (λόγους προσωπικοῦς, ἱστορικοῦς ἢ αἰσθητικοῦς) τῆς ἀποκλίσεως ταύτης καὶ τὰ ἰδιάζοντα γνωρίσματα ἑνὸς συγγραφέως, μιᾶς ἐποχῆς, ἑνὸς λογοτεχνικοῦ εἴδους.

Εἰς τὴν ἔρευναν τῶν μορφικῶν στοιχείων πρέπει νὰ κατατάξωμεν καὶ τὴν παρακολούθησιν τοῦ ἐλέγχου τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου, τὴν κριτικὴν τῆς γνησιότητος αὐτοῦ ἐν τῷ συνόλῳ ἢ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα, τὴν παρακολούθησιν τῶν τυχῶν τοῦ κειμένου ἀπὸ τοῦ συγγραφέως μέχρι τῆς ἐποχῆς μας κτλ. Καὶ ἐδῶ ἀπὸ τὴν παρατήρησιν προχωροῦμεν εἰς τὴν συστηματικὴν ἐκθεσιν κανόνων καὶ μεθόδων (παλαιογραφία, κριτικὴ τῶν κειμένων καὶ τῆς γνησιότητος, ἐκδοτικὴ κτλ.), διὰ νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν εἰς τὰ ἐπὶ μέρους γραμματικὰ μνημεῖα.

Ἄλλ' ὁ φιλόλογος δὲν θὰ ἄρκεσθῇ εἰς τὰ μορφικὰ στοιχεῖα· θὰ προσπαθήσῃ ν' ἀναπλάσῃ διὰ τῆς ἐρεῦνης ὁλόκληρον τὸν πνευματικὸν κόσμον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔζη ὁ συγγραφεὺς καὶ οἱ σύγχρονοί του. Αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις, αἱ παραδόσεις, οἱ μῦθοι, τὰ ἠθικὰ ἀξιώματα, αἱ πολιτικά, νομικά καὶ οἰκονομικά συνθῆκαι, ὁ δημόσιος καὶ ἰδιωτικὸς βίος. αἱ ἱστορικαὶ τύχαι, οἱ γεωγραφικοὶ ὄροι, τὰ γεγονότα τῆς ἀτομικῆς ζωῆς τοῦ συγγραφέως ἢ τῶν περὶ αὐτόν, ὅλα

αὐτὰ εὐρίσκουν ἔκφρασιν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον εἰς ἓνα γραμματειακὸν μνημεῖον, ὅλα πρέπει νὰ εἶναι γνωστά, διὰ νὰ κατανοηθῇ πλήρως τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ. Καὶ ἐδῶ ὁ φιλόλογος θὰ συγκεντρώσῃ τὸ ὕλικόν τῶν παρατηρήσεων καὶ εἰδήσεων καὶ γεγονότων εἰς μίαν συνολικὴν εἰκόνα τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων τούτων τοῦ πολιτισμοῦ καὶ θαποθησαυρίσῃ εἰς εἰδικὰ συγγράμματα συστηματοποιημένας καὶ κριτικῶς ἐπεξεργασμένας τὰς γνώσεις ταύτας¹⁾. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ φιλόλογος τοὺς θησαυροὺς αὐτοὺς τῆς πολυῖστορίας—ἢ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λείψῃ ἀπὸ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐπιστήμης, τὴν ὁποίαν ὁ Kant ἐχαρακτήριζεν ὡς «γνώσιν τῶν βιβλίων»—θὰ χρησιμοποίησῃ διὰ τὸν κύριον αὐτοῦ σκοπὸν, τὴν κατανόησιν καὶ ἐρμηνείαν τῶν κειμένων ἐκάστων.

Τοὺς καρποὺς τῆς ἐπιστημονικῆς ταύτης ἐρεύνης τῶν μορφικῶν καὶ πραγματικῶν στοιχείων τῶν γραμματειακῶν μνημείων τοῦ παρελθόντος καὶ τῆς χρησιμοποίησεως αὐτῶν εἰς τὴν κατανόησιν τῶν ἐπὶ μέρους, παρουσιάζει ὁ φιλόλογος εἰς τὰς ἐκδόσεις καὶ τὰ ἐρμηνευτικὰ ὑπομνήματα τῶν συγγραφέων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν ὑψίστην καὶ αὐτοτελεστάτην ἐκδήλωσιν τῆς ἐπιστημονικῆς φιλολογικῆς ἐργασίας. Χρησιμοποιῶν ὁ σύγχρονος ἀναγνώστης ἓνα πολυμερὲς καὶ ἄρτιον ἐρμηνευτικὸν ὑπόμνημα, ὃχι μόνον τοποθετεῖται ἐντὸς τῆς ἀμέσου παραδόσεως τῆς κοινωνίας, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἔζη

¹⁾ Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τὸ ἔργον τῆς φιλολογίας συμπίπτει πρὸς τὸ ἔργον τῶν ἄλλων ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, τῆς ἱστορίας τοῦ δικαίου, τῆς οἰκονομικῆς ἱστορίας, τῆς ἱστορίας τῆς θρησκείας κτλ. Ἡ οὐσιώδης ὁμως διαφορὰ εἶναι—ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν φιλόλογος ἢ ἱστορικός θὰ εἶναι ὁ μελετητὴς τῶν στοιχείων τούτων τοῦ πολιτισμοῦ—ὅτι ἡ ἐρευνα αὕτη δὲν εἶναι διὰ τὴν φιλολογίαν σκοπὸς αὐθυπόστατος, ὅπως διὰ τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ μέσον μόνον πρὸς κατανόησιν τῶν κειμένων. Πρὸς αὐτὰ πρέπει νὰ προχωρήσῃ ὁ φιλόλογος καὶ χάριν αὐτῶν ἀποκτᾷ συνολικὴν παράστασιν τοῦ πολιτισμοῦ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου παρήχθησαν, διὰ νὰ τὴν φέρῃ εἰς ἐπαφὴν πρὸς αὐτά. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα θὰ του δώσουν τὸ ζωντανὸν περιβάλλον—καὶ θὰ εἶναι ζωντανόν, ἂν διὰ τὸν φιλόλογον καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ συγχρόνου τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ζωντανά—ἀπὸ τὸ ὅποιον θὰ ἐννοήσῃ τὰ ἔργα τῆς λογοτεχνίας. Καί, ἐνῶ ὁ ἱστορικός χρησιμοποιεῖ ἀπλῶς τὴν παράδοσιν, ὁ φιλόλογος γίνεται φορεὺς τῆς παραδόσεως αὐτῆς, διότι ἔργον του εἶναι ὃχι τὰ γενόμενα, ἀλλὰ τὰ ὄντα καὶ τὰς ἀξίας νὰ συλλάβῃ.

καὶ πρὸς τὴν ὁποίαν ἀπηυθύνετο ὁ συγγραφεύς, ἀλλὰ καὶ ἐξυψοῦται μέχρι τῶν ἀνωτέρων φορέων τῆς παραδόσεως ταύτης, κατορθώνει μάλιστα πολλάκις νὰ ἐννοῇ ἓνα ἔργον, ἂν ὄχι βαθύτερα, πάντως συνειδητότερα παρ' ὅτι το ἐνόει ὁ συγγραφεύς του. Διότι πρέπει ὁ φιλόλογος — αὐτὸ εἶναι τὸ ἰδεῶδες τοῦλάχιστον — νὰ ἐννοῇ ἓνα ἔργον βαθύτερα παρ' ὅτι ὁ δημιουργός του, ἐφ' ὅσον ἐκεῖνος μὲν ἀσυναίσθητως πολλάκις, πάντως δὲ χωρὶς ἐπίγνωσιν τῆς μελλοντικῆς πνευματικῆς ἐξελίξεως, δημιουργεῖ, ἐν ᾧ ὁ φιλόλογος συνειδητὰ διανοεῖται ἐπ' αὐτοῦ καί, βοηθούμενος ἀπὸ τὴν σύγκρισιν τῆς ψυχοσυνθέσεως καὶ νοοτροπίας τῆς ἐποχῆς ἢ τοῦ ἔθνους του πρὸς τὰ τότε, συλλαμβάνει γνωρίσματα καὶ διαφορὰς ἀνεπαισθήτους εἰς τὸν συγγραφέα. Ὁ μεγαλύτερος ἄλλως τε πολέμιος τῆς ὀρθῆς κατανοήσεως εἶναι ἡ ἰδέα, ὅτι καὶ εἶναι αὐτονόητον, καὶ ἀπ' αὐτὴν κατέχεται ἰσχυρότερα ὁ σύγχρονος καὶ συγγενῆς ἢ ὁ μεταγενέστερος καὶ ξένος.

Αὐτὰς τὰς ὑπηρεσίας προσφέρει εἰς τὴν σύγχρονον πνευματικὴν ζωὴν διὰ τῆς ἐρεῦνης καὶ ἐρμηνείας τῶν στοιχείων τῆς μορφῆς καὶ τοῦ περιεχομένου ἐκάστου γραμματειακοῦ μνημείου ὁ φιλόλογος εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον τῆς ἐργασίας του. Χωρὶς αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, χωρὶς ἐπομένως τὸν φιλόλογον, ὅστις μας τα παρέχει, θὰ ἦσαν τὰ γλωσσικὰ μνημεῖα τοῦ παρελθόντος ἐξ ἴσου ἀπρόσιτα εἰς ἡμᾶς, ὅπως π. χ. καὶ τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ κρητικοῦ πολιτισμοῦ. Διὰ τῆς ἐργασίας ταύτης, τὴν ὁποίαν μὲ πᾶσαν ἀντικειμενικότητα, ἐφαρμόζουσα τὰς αὐστηρῶς ἐπιστημονικὰς μεθόδους τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς συγκρίσεως, ἐπιτελεῖ, καθίσταται ἡ φιλολογία μήτηρ καὶ τροφὸς ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, εἰς τὰς ὁποίας παρέχει τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως τῶν πηγῶν των.

B

Ἄλλὰ τὸ ἔργον τῆς ἐρμηνείας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σταματήσῃ εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον. Ἡ φιλολογία, ὡς ἐπιστήμη, μας παρέχει, εἴπομεν, συστηματοποιημένα ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀμέσου παραδόσεως, τὰ ὅποια ἕκαστος συγγραφεύς προὔποθέτει γνωστὰ εἰς τοὺς συγχρόνους του. Ἄλλὰ καὶ διὰ τοὺς συγχρόνους του δὲν ἀρ-

κοῦν τὰ στοιχεῖα ταῦτα, διὰ νὰ κατανοήσουν καὶ ἀφομοιώσουν τὰ γλωσσικὰ μνημεῖα, ὅσα ἀντιπροσωπεύουν ἀνωτέρας πνευματικᾶς ἀξίας—καὶ αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ γλωσσικὰ μνημεῖα ἢ φιλολογία κατὰ προτίμησιν, ὅπως εἶδαμεν, μελετᾷ. Ἡ ἐρμηνεία π. χ. μιᾶς ἀποδείξεως πληρωμῆς, ἐνὸς προικοσυμφώνου, μιᾶς ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς, ποῦ μας διέσωσαν τυχὸν οἱ πάπυροι ἢ οἱ λίθοι, τελειώνει μὲ τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον. Διὰ νὰ ἐννοήσω ὅμως ἓνα ποίημα ἢ ἓνα φιλοσοφικὸν ἔργον, δὲν εἶναι ἀρκετὸν νὰ γνωρίζω ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους γλωσσικά, μετρικά, πραγματικά κ. ἄ. στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπαρτίζεται καὶ εἰς τὰ ὁποῖα, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της, εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ τὰ ἀναλύσῃ ἢ ἐπιστημονικῆ φιλολογικῆ ἐρμηνεία· οὔτε θὰ τα αἰσθανθῶ ὡς ἐκδηλώσεις πνευματικῆς ζωῆς. ἂν φιλοτίμως ἐπισωρεύσω, ὅπως νομίζουν μερικοί, ὅλον τὸ πλῆθος τῶν γνώσεων, ποῦ προϋπέθετεν ὁ συγγραφεὺς εἰς τοὺς συγχρόνους. Διότι ἢ ἐπισώρευσις αὕτη θὰ εἶναι πρόσθεσις μηχανικῆ καὶ ἀπὸ τὴν πρόσθεσιν προέρχεται ἓνα ἄθροισμα, ὄχι ὅμως καὶ ἓνα ὅλον.

Καὶ ἀκριβῶς ὡς ὅλον ἑνιαῖον μὲ κεντρικὴν ἰδέαν, ὠρισμένην ἀφρητήριαν καὶ συγκεκριμένον τέλος πρέπει νὰ κατανοηθῇ κάθε ἄξιον λόγου γραμματειακὸν προῖον καὶ ὡς ὅλον πάλιν πρέπει νὰ τοποθετηθῇ ἐντὸς καθολικωτέρας ἐνότητος, ἐντὸς τοῦ πλαισίου μιᾶς ἐποχῆς, ἐνὸς λογοτεχνικοῦ εἴδους, τῆς συνολικῆς παραγωγῆς ἐνὸς ἀνδρὸς ἢ ἐνὸς ἔθνους. Χρειάζεται δῆλα δὴ νὰ συμπληρωθῇ ἢ ἀναλυτικὴ ἐξέτασις τοῦ ἔργου διὰ τῆς συνθετικῆς συλλήψεως τῆς ἐνότητος τοῦ ὅλου, ἢ ὁποῖα πάλιν θὰ βοηθήσῃ εἰς πληρεστέραν καὶ βαθυτέραν κατανόησιν τῶν μερῶν, μέχρι καὶ τοῦ ἐλαχίστου στοιχείου. Ἡ συνθετικὴ δὲ αὕτη ἐξέτασις, τὴν ὁποῖαν ἐπιβάλλει ὁ καθολικὸς χαρακτήρ τῶν λογοτεχνικῶν δημιουργημάτων, περιλαμβάνουσα εἰς ἀδιάσπαστον ἐνότητα καὶ τὰ ἐξωτερικά καὶ τὰ ἐσωτερικά στοιχεῖα τοῦ ἔργου, θὰ μας ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τοὺς δύο κινδύνους, εἰς τοὺς ὁποίους φέρεται συνήθως ἢ στεγνὴ ἐπιστημονικὴ ἐρμηνεία, τὴν τυπολατρείαν (formalismus) ἀφ' ἐνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸν ὕλισμὸν τῶν ἱστορικῶν λεπτομερειῶν. Πρὸς πραγματοποιήσιν ὅμως τοῦ ἔργου τούτου πρέπει ὁ φιλόλογος νὰ διαθέτῃ διαφορετικὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, περισσότερον δημιουργικὰς ἀπὸ τὴν παρατήρησιν καὶ

τὴν σύγκρισιν, τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῖ εἰς τὸ πρῶτον στάδιον.

Ἐξ ἑτέρου ἢ ἐπιστημονικὴ ἑρμηνεία, ὅπως κάθε ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, τὸ ἀντικείμενόν της ἐξετάζει πάντοτε καὶ ἀποκλειστικῶς ὡς κάτι στατικόν, ἀκίνητον δῆλα δὴ καὶ ἀμετάβλητον—ὡς κάτι νεκρόν, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν. Ἀλλὰ τὰ γραμματειακὰ μνημεῖα εἶναι δημιούργημα πνευματικῆς ζωῆς καὶ ἀκριβῶς ὡς δείγματα ζωῆς, ὄχι ὡς ἀντικείμενα ἱστορικῆς περιεργείας, ἔχουν ταῦτα σημασίαν καὶ διὰ τὴν ἰδικήν μας, τὴν σύγχρονον πνευματικὴν ζωὴν. Τῆς φιλολογίας ἄρα τὸ ἔργον δὲν ἠμπορεῖ νὰ σταματήσῃ εἰς τὴν περιγραφὴν καὶ ταξινομήσιν τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων καὶ τῶν στοιχείων τῆς συστάσεως καὶ ἐξελίξεως αὐτῶν, ὅπως θὰ ἔκαμνεν ἴσως ἡ ὀρυκτολογία, ἀλλὰ πρέπει νὰ τα παρουσιάσῃ μέσα εἰς τὸν ῥοῦν καὶ τὸν παλμὸν τῆς ζωντανῆς πραγματικότητος τοῦ πνεύματος, ὡς πράξεις καὶ κομμάτια ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ δημιουργοῦ των ἢ τοῦ περιβάλλοντός του.

Πνευματικὴ ὁμως ζωὴ, εἶδομεν, νοεῖται μόνον ἐξ ὑποκειμένου καὶ εἰς τὸ παρόν. Εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον τῆς ἑρμηνείας ἐπετύχαμεν ἤδη τὸ δεύτερον· μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ φιλολόγου, ποῦ μας προσέφευγεν ὅλα τὰ ἐφικτὰ στοιχεῖα τῆς ἀμέσου παραδόσεως, κατωρθώσαμεν νὰ συγχρονισθῶμεν πρὸς τὸν λογοτέχνην.

Ἀλλὰ καὶ δι' ἓνα σύγχρονον λογοτέχνημα δὲν ἀρκεῖ νὰ γνωρίζω τὴν γλῶσσαν, νὰ αἰσθάνωμαι τὰ λοιπὰ μορφικὰ στοιχεῖα, νὰ ἐννοῶ τὸ περιεχόμενον ἐκάστης φράσεως. Ἀπὸ τὸ δημιουργοῦν ὑποκείμενον πρέπει ν' ἀναχωρήσω, διὰ νὰ προχωρήσω εἰς τὴν βαθυτέραν του κατανόησιν. Ἀπὸ μέσα πρὸς τὰ ἔξω, ἀπὸ τὸν δημιουργὸν πρὸς τὸ ἔργον ὁδηγεῖ ὁ δρόμος πρὸς τὴν ἀληθινὰ ζωντανὴν ἐκδήλωσιν τοῦ πνεύματος, ἢ ὁποία κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον προσλαμβάνει χαρακτηριστῆρα ἀναδημιουργίας. Διότι καὶ τῆς τέχνης τὸ ἔργον δὲν εἶναι, ὅπως κοινῶς ἐπαναλαμβάνεται, ἡ μίμησις τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου, ἀλλ' ἡ ἀπόδοσις τῶν αἰσθητικῶν συγκινήσεων τοῦ καλλιτέχνου. Ἐμποροῦν αἱ συγκινήσεις αὗται νὰ ἔχουν τὴν πηγὴν καὶ τὴν ἀφειτηρίαν των εἰς ἐντυπώσεις τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου ἢ τῆς φύσεως· διὰ νὰ γίνουσι ὁμως αἱ ἐντυπώσεις αὗται τέχνη, πρέπει ν' ἀποτελέσουν μέρος ἑνὸς ἄλλου κόσμου, πλουσιωτέρου καὶ βαθυτέρου, ποῦ κρύπτει ὁ καλλιτέχνης εἰς τὰ στήθη του.

Μέσα εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν τοποθετῶν διὰ τῆς φαντασίας μου τὸν ἑαυτὸν μου, ταυτιζόμενος, οὕτως εἶπειν, πρὸς τὸν δημιουργὸν ὄχι μόνον ἀντικειμενικῶς (ἐπιστημονικὸν στάδιον), ἀλλὰ καὶ ὑποκειμενικῶς, πρέπει νὰ εἶμαι εἰς θέσιν νὰ ἐπαναλάβω τὸν δρόμον ὁλόκληρον, τὸν ὁποῖον διήνυσεν ὁ λογοτέχνης ἀπὸ τὴν στιγμήν τῆς πρώτης συλλήψεως¹⁾, γὰρ ζήσω καὶ ἐγὼ εἰς ὅλην τὴν ἔντασιν καὶ τὸ πλάτος τῆς τῆν ἐσωτερικὴν ζωὴν τοῦ καλλιτέχνου, ἢ ὁποία εὔρε τὴν ἐξωτερικεύσιν τῆς εἰς τὸ ἔργον του. Καὶ διὰ νὰ εἶναι ἡ κατανόησις ἀκόμη βαθύτερα, πρέπει νὰ εἶμαι εἰς θέσιν ν' ἀναδημιουργῶ κάθε φθορὰν καὶ ὄλον τὸν δρόμον, ποῦ ἔχει κάμει ὁ ποιητῆς ἀπὸ τῆς πρώτης του ἐμφανίσεως μέχρι τῆς δημιουργίας τοῦ προκειμένου ἔργου—ὀρθότερον ἀκόμη, μέχρι τῆς παρουσίας στιγμῆς. Διότι πολλάκις καὶ τὰ κατόπιν ἔργα βοηθοῦν εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν προτοῦ, ὁ δὲ λογοτέχνης εἰς κάθε μερικὴν δημιουργίαν του ξαναζῆ ὁλόκληρον τὴν πνευματικὴν του ζωὴν.

Πρὸς τοῦτο χρειάζεται βέβαια νὰ κατέχω—καὶ κατέχω ὡς σύγχρονος—ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀμέσου παραδόσεως τῆς κοινωνίας, ποῦ ζῆ καὶ ὁ λογοτέχνης καὶ ἐγώ. Ἄλλὰ δὲν ἀρκοῦν αὐτά. Διὰ τοῦτο καὶ κάθε σύγχρονος ἄνθρωπος δὲν ἠμπορεῖ, χωρὶς ἄλλην προπαιδείαν, νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ βαθύτερον αἰσθητικὸν νόημα τῶν σημαντικωτέρων πνευματικῶν προϊόντων τῆς ἐποχῆς του καὶ νὰ συλλάβῃ τὰς προσωπικότητας τῶν δημιουργῶν των. Ἐδῶ ἀνοίγεται ἡ ἀποστολὴ τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς, ἢ ὁποία, διαφέρουσα εἰς πολλὰ τῆς φιλο-

¹⁾ Ἡ ἀναδημιουργία αὕτη δὲν ἀρχίζει πάντοτε ἀπὸ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξεκίνησεν ὁ λογοτέχνης. Εἶναι γνωστὸν ἄλλως τε (πρὸβλ. ἐπὶ παραδείγματι, ὅσα γράφει ὁ Κ. Παλαμᾶς εἰς τὸν πρόλογον τοῦ *Δωδεκαλόγου τοῦ Γύφτου*), ὅτι πολλάκις λεπτομέρειαί τινες ἐπουσιώδεις ἀποτελοῦν τὴν ἀφετηρίαν μεγαλεπηβόλου συνθέσεως. Τὸ ἴδιον συμβαίνει κάποτε καὶ εἰς ἐπιστημονικὰς συγγραφάς, διότι καὶ εἰς αὐτάς δὲν λείπει ὁ χαρακτήρ τῆς δημιουργίας. Ὁ φιλόλογος πρέπει, ἐφ' ὅσον ἠμπορεῖ, νὰ ἐξακριβώσῃ, ἀπὸ ποῦ ἤρχισεν ὁ λογοτέχνης. Ἄλλ' εἰς τὴν ἐρμηνείαν του θάφορμηθῆ ὄχι ἀπ' ἐκεῖ, ὅπου κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν ἤρχισεν ὁ συγγραφεύς, ἀλλ' ἀπ' ἐκεῖ, ὅπου κατὰ τὴν αἰσθητικὴν ἀλήθειαν ἀρχίζει τὸ ἔργον. Τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀποτελεῖ οὐσιωδестаτήν διαφορὰν μεταξὺ τῆς πρώτης δημιουργίας καὶ τῆς φιλολογικῆς ἀναδημιουργίας. Καὶ ἐδῶ παρουσιάζεται τὸ ἴδιον φαινόμενον, ὁ φιλόλογος νὰ συλλαμβάνῃ πολλάκις βαθύτερον τὸ ἔργον ἢ ὁ δημιουργός του.

λογίας ¹⁾, κατὰ τοῦτο ὅμως ὁμοιάζει πρὸς αὐτήν, ὅτι μεσολαβεῖ καὶ αὐτὴ μεταξὺ τοῦ συγγραφέως καὶ τοῦ κοινοῦ.

Ὅ,τι ἰσχύει διὰ τὰ σύγχρονα ἔργα, ἰσχύει πολὺ περισσότερον διὰ τὰ προγενέστερα καὶ τὰ ξένα. Καὶ ἐδῶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἐργασία τοῦ φιλόλογου παρέχει τὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον ἡ ἄμεσος παράδοσις τῆς κοινωνίας παρεῖχεν εἰς πάντα σύγχρονον καὶ ὁμογενῆ τοῦ συγγραφέως. Ἄλλ' αὐτὸ βοηθεῖ εἰς ἐξωτερικὴν μόνον, ἐπιφανειακὴν κατανόησιν τῶν σπουδαίων λογοτεχνημάτων. Διὰ νὰ τα ζήσωμεν ὡς ἐκδηλώσεις ἀνωτέρας πνευματικῆς ζωῆς, πρέπει νὰ προχωρήσωμεν ἀπὸ τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἔργου πρὸς τὴν ὑποκειμενικὴν, ψυχικὴν ζωὴν τοῦ δημιουργοῦ του, διὰ νὰ ἠμποροῦμεν κατόπιν νὰ ἐπαναλάβωμεν τὸν δρόμον ἀπ' αὐτῆς πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν, αἰσθητὴν ἐξωτερίκευσιν. Καὶ εἰς αὐτὸ θὰ μας βοηθήσῃ ὁ φιλόλογος.

Μὲ τὴν συνθετικὴν δύναμιν τῆς φαντασίας του, μὲ τὴν ἱκανότητα τῆς διεισδύσεως εἰς ἄλλοτριαν πνευματικὴν ζωὴν, μὲ βαθυτάτην ἐσωτερικὴν συγκίνησιν θὰ συναρμολογήσῃ ἀπὸ τὸ ὑλικόν τῶν γεγονότων καὶ τῶν παρατηρήσεων μίαν ὄντοτητα, εἰς τὴν ὁποῖαν θὰ ἐμφυσήσῃ ζωὴν ἀπὸ τὴν ζωὴν του. Ὁ Πλάτων δὲν θὰ εἶναι πλέον ἄθροισμα βιογραφικῶν εἰδήσεων καὶ κειμένων· θάναστηθῆ ἐνώπιόν μας ὡς ἰσχυρὰ προσωπικότης μ' ἔντονον πνευματικὴν ζωὴν καὶ θὰ ἠμποροῦμεν ὅλοι μας ἀπὸ τὴν σκοπιὰν τοῦ Πλάτωνος νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ζωὴν καὶ νὰ ξαναζήσωμεν τὰς περιπετείας καὶ τὰ ὄνειρα, τοὺς πόθους καὶ τὰς ἀγωνίας ἐκείνου.—Μὲ τὴν βοήθειαν τῶν στοιχείων, ποῦ συνεκέντρωσεν ὁ φιλόλογος εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον, θὰ μας βοηθήσῃ κάποτε νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν γένεσιν τοῦ Faust, τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας ὁ Goethe τον συνέλαβεν, τὴν σημασίαν ποῦ εἶχε διὰ τὴν ὁλότητα τῆς πνευματικῆς του ζωῆς, τὰς προθέσεις τοῦ ποιητοῦ καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἔργου ἀπὸ τῆς πρώτης του συλλήψεως μέχρι τῆς ὁριστικῆς του μορφῆς.

¹⁾ Τὰ κυριώτερα σημεῖα τῆς διαφορᾶς μεταξὺ λογοτεχνικῆς κριτικῆς καὶ φιλολογίας ἐξέθεσα εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀρθρου μου Γ ρ α μ μ α τ ο λ ο γ ί α ἐ ν τῆ Μ. Ἑλληνικῆ Ἑγκυκλοπαιδείᾳ. Ἐλπίζω κάποτε νὰ ἐπανέλθω ἐπὶ τοῦ ζητήματος, ἐπιχειρῶν συστηματικώτερον διαπραγματεύειν τοῦ ἔργου καὶ τῶν τρόπων τῆς ἐργασίας τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς καὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς.

καὶ θὰ εἶναι τοῦτο γένεσις καὶ ἀνάπτυξις ζωντανῆς ὄντοτης, ὄχι
σειρὰ γεγονότων καὶ κειμένων.—Μὲ προσοχὴν καὶ κριτικὸν πνεῦμα
συγκεντρώνει ὁ φιλόλογος εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον τοῦ ἔργου
του καὶ συστηματοποιεῖ ὅλας τὰς εἰδήσεις καὶ τὰ μνημεῖα, ποῦ ἀνα-
φέρονται εἰς τὴν θρησκείαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἄλλ' αἱ εἰδή-
σεις αὗται θὰ εἶναι ὑλικὸν ἄψυχον καὶ ἄχρηστον τελείως, ἐφ' ὅσον
δὲν κατορθώνει ὁ φιλόλογος ν' ἀρχιτεκτονήσῃ τὸ οἰκοδόμημα τῆς
θρησκευτικῆς τῶν ἀρχαίων πίστεως καὶ νὰ μας βοηθήσῃ νὰ ξανα-
ζήσωμεν καὶ ἡμεῖς τὰς θρησκευτικὰς συγκινήσεις τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ
τὴν ἀπλοϊκὴν θρησκευτικότητα τοῦ βοσκοῦ, ὁ ὁποῖος εἰς τὰ κρυ-
στάλλινα νερὰ τῆς πηγῆς, ποῦ μὲ τὸ τραγούδι των διακόπτουν τὴν
αὐστηρὰν σιωπὴν τοῦ δάσους καὶ δίδουν ζωὴν καὶ θαλερότητα εἰς
ἕνα ὀλόκληρον κόσμον φυτικῶν ὑπάρξεων καὶ σκορποῦν χαρὰν καὶ
δροσίζουσι ἀνθρώπους καὶ ζῶα, διαβλέπει τὴν παρουσίαν τοῦ θεοῦ,
τῆς ὠραίας καὶ καλῆς Νύμφης, ἣ ὁποία ἐκδηλώνει κατ' αὐτὸν τὸν
τρόπον τὴν ἀγάπην τῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, πρὸς τὰ ζῶα, πρὸς τὰ
δένδρα, πρὸς τὸ βουνόν, πρὸς τὴν χαρὰν, τὴν ὠραιότητα, τὸ φῶς—
μέχρι τοῦ προφητικοῦ κηρύγματος ἑνὸς Αἰσχύλου, ὅστις μέσα εἰς
τὸν σάλαγον τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ τὰ σκότη τῆς ἀνθρωπίνης
μοίρας αἰσθάνεται νὰ γιγαντώνεται ἡ φωτεινὴ του πίστις πρὸς τὴν
παντοδυναμίαν, τὴν δικαιοσύνην, τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ Διὸς

*Ζεὺς ἐστὶν αἰθήρ, Ζεὺς δὲ γῆ, Ζεὺς δ' οὐρανός,
Ζεὺς τοι τὰ πάντα, χῶι τῶνδ' ὑπέριον.*

Καὶ θὰ μας ἀναπαραστήσῃ ὁ φιλόλογος τὴν πνευματικὴν ἀτμό-
σφαιραν μιᾶς ἐποχῆς τόσον ζωηρά, ὥστε νὰ τὴν ζήσωμεν καὶ ἡμεῖς
ἀληθινὰ καὶ νὰ τὴν ζήσωμεν ὄχι ὡς οἰοιδήποτε τῶν συγχρόνων τῆς
ἐποχῆς ἐκείνης ἀνθρώπων, ἀλλ' ὅπως τὴν ἔζησαν οἱ καλύτεροι πνευ-
ματικοὶ τῆς παράγοντες—ὑψηλά, ἔντονα, συνειδητά.

Ἄλλ' ὁ ἐσωτερικὸς οὗτος τρόπος τῆς ἐρμηνείας, ποῦ ἀναχωρεῖ
πάντοτ' ἀπὸ τοῦ λογοτέχνου τὸ ὑποκείμενον, δὲν ἐφαρμόζεται μόνον
εἰς τὰς γενικωτέρας ταύτας γραμματολογικὰς συνθέσεις. Δύναται
καὶ πρέπει νὰ χρησιμοποιηῖται καὶ διὰ τὴν κατανόησιν τῶν μερῶν
ἑνὸς λογοτεχνήματος, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν κατανόησιν τῶν ἐπὶ μέρους

γλωσσικῶν στοιχείων, μιᾶς συντακτικῆς πλοκῆς ἢ μιᾶς λέξεως.

Θὰ πρέπη νὰ αἰσθανθῆ βαθύτατα ὁ φιλόλογος τὴν συγκίνησιν, μὲ τὴν ὁποίαν π. χ. ὁ Εὐριπίδης εἰς τὸν Ἰππόλυτον (1102 κ.ἑξ.), ἀμέσως μετὰ τὴν βιαίαν σκηνὴν μεταξὺ τοῦ Θησέως καὶ τοῦ υἱοῦ του καὶ τὰς ἀδυσωπήτους ἀράς τοῦ ἐξωργισμένου πατρός, ὅταν ὁ θεατῆς μέσα εἰς τὴν πνιγηρὰν πλεκτάνην, εἰς τὴν ὁποίαν περιπλέκουν τοὺς θνητοὺς οἱ θεοί, ἀρχίζει ν' ἀμφιβάλλῃ διὰ τὴν θεϊὰν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀξίαν τῆς πίστεως καὶ βαρεῖα εἶναι ἡ ἀτμόσφαιρα ἀπὸ τὸ κακόν, ποῦ ἔρχεται καὶ πρόκειται νὰ πλήξῃ ἀθῶαν καὶ εὐγενικὴν ὑπαρξιν, ὑψώνει διὰ τοῦ χοροῦ φωτεινὴν καὶ παρήγορον τὴν φωνὴν του

*ἢ μέγα μοι τὰ θεῶν μελεδήμαθ', ὅταν φρένας ἔλθῃ,
λύπας παραιρεῖ κτλ.*

Καὶ ὅταν ὁ Νέστωρ φωνάζῃ εἰς τὸν Ἀγαμέμνονα

ἀλλ' ἄγε . . . ὄφρα κε θᾶσσον ἐγείρομεν ὄξυν Ἄρηα,

δὲν θάρκεσθῆ ὁ φιλόλογος εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ λεξικοῦ, ὅτι Ἄρης σημαίνει καὶ πόλεμος, ἀλλὰ θὰ μας ζωντανεύσῃ τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τῆς λαϊκῆς τῶν ἀρχαίων νοοτροπίας, ποῦ δὲν κατώρθωνε καὶ δὲν ἤθελε νὰ χωρίσῃ ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τοῦ θείου τὸ προσωπικόν καὶ τὸ πραγματικόν στοιχεῖον καὶ ἐπετύγχανε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ μεταβαίῃ ἀκόπως ἀπὸ τὴν ὀλόσωμον πλαστικότητα τῆς προσωπικῆς ἐμφανίσεως τοῦ θείου εἰς τὴν ἀφηρημένην ἔννοιαν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐκδηλώνεται ἡ δύναμις του—ἢ μᾶλλον καὶ τὰ δύο νὰ αἰσθάνεται ὡς μίαν ἐνότητα ζωντανὴν καὶ ἀδιάσπαστον. Αὐτὴν τὴν ἐνότητα πρέπει νὰ τὴν αἰσθανθῶμεν καὶ ἡμεῖς, ἂν θέλωμεν νὰ κατανοήσωμεν μὲ τὸ γλωσσικὸν αἶσθημα τοῦ ἀρχαίου ὀνόματα, ὅπως ἥλιος, γῆ, τύχη, χάρις, δίκη, ἔλεος, ἀνάγκη κτλ. Ὡσαύτως δὲν ἀρκεῖ νὰ γνωρίζω ὅτι νόμος σημαίνει ἐκεῖνο, ποῦ σήμερον ὀνομάζομεν ἡμεῖς νόμον, οἱ ξένοι loi, Gesetz κλπ. Πρέπει νὰ εἰσδύσω εἰς τὴν νοοτροπίαν τοῦ ἀρχαίου, διὰ τὸν ὁποῖον νόμος εἶναι ὅ,τι νομίζεται, ὅ,τι ἔχει πέρασιν, κᾶτι ἀνάλογον πρὸς τὸ νόμισμα. Εἶναι ἐπομένως κᾶτι, ποῦ ἠμπορεῖ καὶ πρέπει νὰ μεταβληθῆ, ἐφ' ὅσον δὲν ἱκανοποιεῖ τὸ αἶσθημα τοῦ δικαίου, ποῦ ἔχει ὁ λαός, εἰς τὸν ὁποῖον

ἔχει πέρασιν ὁ νόμος. Καί μας ἀποκαλύπτονται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπὸ τὴν ἱστορίαν μιᾶς καὶ μόνης λέξεως αἱ βαθύτεραι πτυχαὶ τῆς πολιτικῆς διανοήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον πρῶτον καὶ εἰς μέγιστον ἀριθμὸν παρήγαγεν ἄνδρας, οἵτινες ὡς ἀποστολὴν τῆς ζωῆς των ἔθεσαν ὄχι τόσον τὴν ἑρμηνείαν τοῦ κρατοῦντος νόμου, ὅσον τὴν θεωρητικὴν ἢ πρακτικὴν (ὡς νομοθέται ἢ οὐτοπισταὶ) ῥύθμισιν τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς τάξεως σύμφωνα μ' ἓνα ὑψηλότερον καὶ πλατύτερον αἶσθημα τοῦ δικαίου

Τοιαύτη ἐξέτασις τῶν γλωσσικῶν στοιχείων δὲν εἶναι πλέον μηχανικὴ μετάγγις τοῦ κατὰ προσέγγισιν περιεχομένου αὐτῶν εἰς τὰντίστοιχα τῶν συγχρόνων γλωσσῶν, οὔτε πρόχειρος ταυτισμὸς ἀρχαίων πρὸς νεώτερα. Ἀποδίδει εἰς τὰς λέξεις καὶ τὰς συντακτικὰς πλοκάς αὐτῶν δροσερότητα καὶ πλουσίαν εἰς ἀποχρώσεις ποικιλίαν καὶ καθιστᾷ τὴν γλωσσοπλαστικὴν δημιουργίον τοῦ ἀρχαίου καλλιτέχνου συνειδητὴν καὶ προσιτὴν εἰς αἰσθητικὴν ἀπόλαυσιν. Τοιαύτη ἐξέτασις π. χ. θά μου ἐπιτρέψῃ νὰ ἐπανεύρω εἰς τοὺς στίχους τοῦ Αἰσχύλου

*ὄνειρόφαντοι δὲ πενθήμονες
πάρεσι δόξαι φέρουσαι χάριν ματαίαν*

ὄλην τὴν στιλπνότητα καὶ διαύγειαν τῶν νεοκόπων λέξεων, ποῦ εὐρίσκω π. χ. εἰς τοὺς συγχρόνους στίχους τοῦ Γρυπάρη

*στοῦ νοῦ τὸ ζαλοφρόντισμα τοῦ νυχτοστρατοκόπου
σὰν πεταλοῦδες χνουδωτές με τριγυρνᾶτε¹⁾*

Τὸ ἔργον τοῦτο δὲν εἶναι πλέον ἔργον καθαρῶς ἐπιστημονικόν. Προϋποθέτει βεβαίως τὴν ἐπιστήμην καὶ στηρίζεται εἰς αὐτήν—καὶ διὰ τοῦτο μόνον ὁ ἐπιστημονικῶς μορφωμένος ἢμπορεῖ νὰ το κατ-ορθώσῃ κατὰ τρόπον ἔκδηλον καὶ ἀσφαλῆ. Ἀλλὰ χρειάζεται καὶ ἄλλας ἰδιότητας, ἀναφερομένας εἰς τὸ συναίσθημα καὶ τὴν δημιουρ-

¹⁾ Αὐτὸν τὸν τρόπον τῆς παρακολουθήσεως τῶν γλωσσικῶν στοιχείων εἶ-
χεν ὑπ' ὄψει του ὁ Nietzsche, ὅταν ἔγραφε : *Ἡ φιλολογία σε μαθαίνει νὰ διαβάξῃς
καλὰ, δηλαδὴ νὰ διαβάξῃς ἀργά, βαθειά, βλέποντας ἐμπρὸς καὶ πίσω σου, μὲ
ἀπισθόβουλες σκέψεις, μὲ ἀνοιχτὰς θύρας, μὲ δάκτυλα καὶ μάτια τρυφερά.*

γικήν φαντασίαν. Χρειάζεται νὰ αἰσθάνεται ὁ φιλόλογος μέσα του ἀγάπην βαθεῖαν πρὸς τὸ ἔργον, ποῦ θὰ ἐρμηνεύσῃ, καὶ κάποιαν συγγένειαν εἰς τὸν ῥυθμὸν καὶ τὰς κατευθύνσεις τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ δημιουργοῦ του, ὥστε νὰ γίνεται ἡ ἡχὴ τῶν πόθων καὶ τῶν συγκινήσεων ἐκείνου. Χρειάζεται νὰ ζωντανεύῃ εἰς τὸν ἑαυτὸν του καὶ εἰς τοὺς ἄλλους κατόπιν σχέσεις καὶ προθέσεις ὄχι ἀμέσως φανεράς. Χρειάζεται πλουσίαν συναισθηματικότητα ἐν συνδυασμῶ πρὸς λεπτήν διάνοιαν, διὰ νὰ ζῆ ὄχι μόνον τὰς ἀντικειμενικὰς ἀληθείας, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀληθείας τῆς ἀμέσου ζωῆς, ἐκείνας ποῦ ὀνομάζουσι οἱ Γάλλοι *verités de coeur*. Χρειάζεται ἀσφαλὲς καλαισθητικὸν κριτήριον καὶ ἐμπειρίαν, διὰ νὰ διακρίνῃ τὰ τυχαῖα, ὅσα δὲν πηγάζουσι ἀπὸ τὴν ἀληθινὴν φύσιν τοῦ καλλιτέχνου, ἀπὸ τὰ οὐσιώδη καὶ σημαντικά. Χρειάζεται δημιουργικήν φαντασίαν, ποῦ θὰ τον βοηθήσῃ νὰ βλέπῃ παραστατικὰ ἐνώπιόν του καταστάσεις καὶ πρόσωπα. Ἰδιαιτέρως ὅμως χρειάζεται ὁ φιλόλογος νὰ ἔχῃ τόσῃν εὐρύτητα καὶ πολυμέρειαν εἰς τὸν πνευματικὸν του κόσμον καὶ τόσον ἔντονα νὰ συμμετέχῃ εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς ἐποχῆς του, ὥστε νὰ ἤμπορῇ ν'ἀπελευθερώνηται ἀπὸ τὸ πλαίσιον τῆς ἰδικῆς του προσωπικότητος καὶ τοῦ περιβάλλοντός του καὶ νὰ εἰσδύνη μὲ πρωτεϊκὴν εὐκαμψίαν εἰς τὰς ψυχὰς διαφορωτάτων προσώπων καὶ καταστάσεων, διὰ νὰ προσφέρῃ εἰς ὅλα μὲ τὴν ἰδίαν ἀγάπην καὶ τὸν ἴδιον ἐνθουσιασμόν πνοὴν καὶ θερμότητα.

Εἰς τοῦτο τὸ στάδιον τῆς φιλολογικῆς ἐρμηνείας, ἣτις ἀποτελεῖ καλλιτεχνικὴν ἀναδημιουργίαν, ἀναφέρεται προφανῶς ὁ Wilamowitz, ὅταν παρομοιάζῃ τὸν φιλόλογον πρὸς ἡθοποιόν. Ὅπως ἐκεῖνος ἀπὸ τὸ ἄψυχον γράμμα ἀνιστᾶ καὶ ζωντανεύει μὲ τὴν δύναμιν τῆς τέχνης του καὶ μὲ τὴν θερμὴν τῆς ψυχῆς του τὰς μορφὰς τοῦ Hamlet ἢ τοῦ Οἰδίποδος, ὅπως τὰς εἶδαν καὶ τὰς ἔζησαν οἱ ποιηταὶ των, ὁμοίως καὶ ὁ φιλόλογος δανείζει εἰς τὰς σκιὰς τοῦ παρελθόντος αἶμα ἀπὸ τὴν καρδίαν καὶ φωνὴν ἀπὸ τὰ στήθη του— διὰ νὰ προσφέρουν ζωντανὴν καὶ γόνιμον τὴν συναναστροφὴν των εἰς τὴν σύγχρονον πνευματικὴν ζωὴν.

Γ

Ἡ φιλολογικὴ ἐρμηνεία, ὅπως σας την παρέστησα μέχρι τοῦδε εἰς τὰ δύο πρῶτά της στάδια, ἔχει κατ' ἐξοχὴν ἱστορικὸν χαρακτήρα, ἀποσκοπεῖ δὴλα δὴ ν' ἀναπαραστήσῃ, κατὰ τὸ δυνατόν πιστὰ καὶ ζωηρά, πρόσωπα καὶ ἔργα, ὅπως ἦσαν εἰς τὴν τότε πραγματικότητα— μακράν, οὕτως εἰπεῖν, καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς συγχρόνου πνευματικῆς ζωῆς. Ἡ ἐργασία αὕτη δὲν εἶναι βεβαίως τελείως ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὸ παρὸν, ἐφ' ὅσον συντελεῖται ἐντὸς καὶ διὰ τοῦ προσώπου τοῦ ἐρευνητοῦ, ὅστις ὡς ἄτομον, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐρευνητῆς, εἶναι στενὰ συνδεδεμένος μετὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς ἀνησυχίας τοῦ παρόντος. Εἶναι ἐπ' ἴσης, ἀκόμη καὶ μετὰ τὸν καθαρῶς ἱστορικὸν της χαρακτήρα, ἐξυπηρετικὴ τῆς συγχρόνου πνευματικῆς ζωῆς, ἐφ' ὅσον πνευματικὴ ζωὴ εἶναι κατὰ μέγα μέρος αὐτοεπίγνωσις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, συνειδητὴ δὴλα δὴ γνωριμία πρὸς τὰς ὑπαρχούσας ἀξίας τοῦ πολιτισμοῦ, αἱ ὁποῖαι, ὅπως εἶπομεν, ἔχουν πάντοτε ἱστορικὸν χαρακτήρα. Συνείδησιν ἄλλως τε ἑαυτοῦ ἀποκτᾷ ὁ ἄνθρωπος ὄχι δι' ἀπλῆς ἀνιστορήτου ἐνδοσκοπήσεως, ἢ ὁποῖα θὰ παραμείνῃ ἄγονος, ἀλλὰ διὰ τῆς μελέτης καὶ κατανοήσεως τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ὁ δημιουργός.

Ἄλλ' ἀφ' ἐτέρου πνευματικὴ ζωὴ δὲν εἶναι μόνον αὐτοεπίγνωσις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Πνευματικὴ ζωὴ σημαίνει τὴν ἐπαφὴν τῶν πόθων καὶ ζητήσεων τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου μετὰ τὰς ἱστορικὰς ἀξίας τοῦ πολιτισμοῦ πρὸς δημιουργίαν νέων ἀξιῶν. Καὶ ἡ δημιουργία αὕτη τοῦ νέου ἰσχύει ὄχι μόνον εἰς τὰς ἐποχὰς καὶ τὰ πρόσωπα, ποῦ δημιουργοῦν πολιτισμόν, ἀλλὰ καὶ ὅπου συντελεῖται ἀπλῆ ἀναπαραγωγὴ πολιτιστικῶν ἀξιῶν. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπλῆ θεωρία κοῖ γνῶσις τοῦ παρελθόντος ἢ πνευματικὴ ζωὴ, ἀλλ' ἐπ' ἴσης καὶ πρὸ πάντων μεταβολὴ καὶ κίνησις καὶ δημιουργία, εἶναι νοῦ ἐνέργεια, διὰ νὰ μεταχειρισθῶ τὸν ὄρισμόν, ποῦ της δίδει ὁ Ἀριστοτέλης. Μόνον ἄρα διὰ τῆς συνδέσεως τῶν ἀξιῶν τοῦ παρελθόντος πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τοὺς πόθους τοῦ παρόντος δύναται νὰ γίνῃ ἡ ἐπιστήμη (καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἢ φιλολογία) παράγων ζωῆς πνευματικῆς καὶ νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον καὶ τὴν ἀπο-

στολήν της, ἡ ὁποία δὲν στηρίζεται εἰς τὴν ἀρχὴν *fiat veritas, pereat vita*, ἀλλ' ἐμψυχώνεται ἀπὸ τὴν ἀκλόνητον πίστιν, ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι, κατὰ τὸν ποιητὴν, μέγα καλὸ καὶ πρῶτο. Καὶ ἡ σύνδεσις αὐτὴ πραγματοποιεῖται εἰς τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν τοῦ φιλολόγου κατὰ τὸ τρίτον στάδιον τῆς ἐρμηνείας τῶν λογοτεχνικῶν μνημείων, τὸ ὁποῖον οἰκοδομεῖται μὲν καὶ προϋποθέτει τὰλλα δύο, ἀποτελεῖ ὅμως τὴν κορωνίδα καὶ τὴν ὑψίστην προσφορὰν τοῦ φιλολόγου εἰς τὸ ἔργον τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ ἐρμηνεία, ποῦ περιέχεται εἰς τὸ στάδιον τοῦτο, δὲν εἶναι ἐπιστημονικὴ ἀνάλυσις καὶ ἐξήγησις τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων τῶν γραμματικῶν μνημείων, οὔτε συνθετικὴ ἀναδημιουργία καταστάσεων καὶ προσώπων τοῦ παρελθόντος. Εἶναι φύσεως αὐστηρῶς πρακτικῆς, πρακτικῆς ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ὑψηλῆς πρακτικῆς (*erhöhte Praxis*) τοῦ Nietzsche. Τὴν ὠνόμασα ἀνθρωπιστικὴν, διότι ἔχει χαρακτῆρα παιδαγωγικόν, ἂν εἰς τὴν λέξιν δώσωμεν ὄχι στενῶς σχολιακὴν σημασίαν, ἀλλὰ τὴν ὑψηλὴν καὶ καθολικωτέραν ἔννοιαν, ποῦ ἔχει ἡ λέξις παιδεία παρὰ Πλάτωνι, ὡς ἡ ἀρμονικὴ καὶ μετὰ λόγου καλλιέργεια καὶ διάπλασις τῶν ἀνθρωπινωτέρων στοιχείων τῆς προσωπικότητος. Διότι ἡ ἀποστολὴ τοιαύτης ἐρμηνείας ταυτίζεται πρὸς τοὺς σκοποὺς, ποῦ ἐπεδίωξε καὶ ἐπραγματοποίησεν ὁ ζωντανὸς ἀνθρωπισμὸς τῶν ἀνδρῶν τῆς Ἀναγενήσεως: τὴν ἔρευναν τοῦ μεγάλου προβλήματος, ποίας δυνατότητος καὶ ἐνεργείας, ποίας ἀξίας καὶ ποίας ἀνωτερότητας ἐγκλείει ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἄνθρωπος, τὴν πίστιν ὅτι μόνον μακρὰ καὶ βαθεῖα ἀναστροφὴ πρὸς τὸ ὑψηλὸν καὶ τὸ ὠραῖον γεννᾷ ὠραῖα καὶ ὑψηλὰ διανοήματα καὶ πράξεις, τὸν πόθον νὰ περιλάβουν εἰς τὴν ψυχὴν των, ὅσον εἶναι δυνατόν, τὸν πλοῦτον καὶ τὴν πολυχρωμίαν τῆς ζωῆς.

Εἰς τὸ στάδιον τοῦτο ὁ φιλόλογος δὲν ἀπαντᾷ πλέον εἰς τὸ ἐρώτημα, ποῖος ὑπῆρξεν ὁ Πλάτων π. χ. ἢ τί σημασίαν εἶχε διὰ τὴν ἐποχὴν του ὁ Προμηθεὺς τοῦ Αἰσχύλου. Τὸ ἐρώτημά του εἶναι, τί εἶναι καὶ τί ἢμπορεῖ νὰ εἶναι διὰ τὴν ἐποχὴν μας ὁ Πλάτων, τί σημαίνει δι' ἡμᾶς ὁ Προμηθεὺς Δεσμώτης. Εἰς τὰ προηγούμενα στάδια ὁ φιλόλογος ζητεῖ νὰ εἰσαγάγῃ τὸν ἄνθρωπον τοῦ τώρα εἰς τὴν παράδοσιν τῆς κοινωνίας τοῦ λογοτέχνου ἢ νὰ του ἀναπλάσῃ

παραστατικά εκείνου τὴν ἐποχὴν καὶ τὴν προσωπικότητα. Τὸ ἱστορικὸν περίβλημα λοιπόν, ὑπὸ τὸ ὁποῖον μας παρουσιάζονται αἱ ἀξίαι τῆς ζωῆς, ἀποτελεῖ τὸ κύριον μέλημα τῶν δύο ἐκείνων σταδίων· αὐτὸ μανθάνομεν νὰ βλέπωμεν, νὰ ἐννοοῦμεν, νὰ ἀπολαύωμεν. Εἰς τὸ ἀνθρωπιστικὸν στάδιον θὰ ἐκδύσωμεν τὰ ἔργα καὶ τὰ πρόσωπα τὸ περίβλημα τοῦτο, θὰ τα ἐλευθερώσωμεν ἀπὸ τὴν συμβατικότητα τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ ἔθνους των, διὰ νὰ σταθοῦν ἐνώπιόν μας ὡς ἀπόλυτοι ἀξίαι, ὡς κᾶτι αἰώνιον καὶ ἀχρόνως ἀληθινόν. Ἄν δὲ κάθε ἀνώτερον δημιουργημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἶναι ἀνώτερον μεθέξει τῶν ἰδεῶν, ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Πλάτων, ἔργον τοῦ φιλόλογου εἰς τὸ ἀνθρωπιστικὸν στάδιον εἶναι νὰ δείξη καθαρὰν καὶ φωτεινὴν τὴν ἰδέαν, ἣ ὁποία ἀποκαλύπτεται δι' αὐτῶν εἰς τὴν γῆν μας ὑπαρξιν.

Ἄλλ' ἢ ἀποκάλυψις τοῦ ἀπολύτου θὰ γίνῃ εἰς ἀνθρώπους συγχρόνους καὶ τῆς συγχρόνου πνευματικῆς ζωῆς τὰ προβλήματα καὶ τὰς ζητήσεις θὰ ἔχουν μέσα των καὶ ὁ ἀποκαλύπτων φιλόλογος καὶ ἐκεῖνοι, πρὸς τοὺς ὁποίους γίνεται ἡ ἀποκάλυψις. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία λαμβάνει τὸν χαρακτῆρα συγχρονισμοῦ, συγχρονισμοῦ ὄχι πλέον τῶν ἀνθρώπων τοῦ τώρα πρὸς τοὺς λογοτέχνας τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ τῶν λογοτεχνῶν ἐκείνων πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ τώρα. Καὶ καταβιβάζει ὁ φιλόλογος διὰ τῆς ἐρμηνείας του τοὺς μεγάλους τοῦ πνεύματος εἰς τὴν κονίστραν τῶν συγχρόνων πνευματικῶν ἀγώνων καὶ τοὺς ἀποδεικνύει παράγοντας ζωντανοῦ, ἐν δημιουργίᾳ εὐρισκομένου πολιτισμοῦ. Ὁ Αἰσχύλος, ὁ Πλάτων, ὁ Δημοσθένης, ὁ Ῥωμανὸς δὲν ἀποτελοῦν πλέον μορφὰς ἐνδόξους ἱστορικῆς πινακοθήκης· γίνονται σύγχρονοι πνευματικαὶ δυνάμεις, ποῦ ἔχουν νὰ προσφέρουν ἀδρὰν τὴν συμβολὴν των εἰς τὰς ἰδικὰς μας πνευματικὰς ἀνάγκας, τιμώμενοι ἢ ἀποκηρυττόμενοι, ἀγαπώμενοι ἢ πολεμούμενοι—πάντοτε ὅμως μελετώμενοι. Καὶ τὸ ἔργον τοῦ φιλόλογου εἰς τὸ στάδιον τοῦτο ἐπιτυγχάνει τόσον περισσότερον, ὅσον ἀναγκαιοτέραν μας ἀποδεικνύει, διὰ τῆς στενῆς πρὸς τὸ παρὸν συνδέσεως, τὴν παρουσίαν καὶ ἐπίδρασιν τῶν μεγάλων τοῦ πνεύματος.

Βεβαίως δὲν εἶναι ὅλα τὰ ἔργα καὶ τὰ πρόσωπα τοῦ παρελθόντος ἐπιδεκτικὰ τοιαύτης ἐρμηνείας. Παρατηρεῖται ἄλλως τε γεινκῶς

μία προϊούσα ἐπιλογή ἀπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ σταδίου μέχρι τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ. Διὰ τὸν ἐπιστημονικὸν μελετητὴν τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος τῶν ἀρχαίων καὶ ἓνα εὐτελὲς ὄστρακον καὶ μία ἐπιγραφή· κακοχαραγμένη καὶ ἡ γνῶσις τοῦ πῶς ἔτρωγαν οἱ ἀρχαῖοι καὶ τί σκεύη μεταχειρίζοντο ἔχουν τὴν ἀξίαν των ¹⁾. Εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν ἤδη ἀναδημιουργίαν τοῦ παρελθόντος γίνεται ἐπιλογή τῶν οὐσιωδῶν καὶ χαρακτηριστικῶν μόνον. Αὐστηρότερος ὁ φιλόλογος εἰς τὸ ἀνθρωπιστικὸν στάδιον θὰ ἐκλέξῃ τὰ σημαντικὰ ἔργα τῶν μεγάλων καὶ δυνατῶν. Διότι τὸ ἔργον του δὲν εἶναι νὰ δώσῃ τροφήν εἰς τὴν ἱστορικὴν περιέργειαν, ἀλλὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ ψυχικὰς ἀνάγκας, νὰ κατευθύνῃ ἀναζητήσεις, νὰ διαφωτίσῃ προβλήματα, πόθους νὰ πραγματοποιήσῃ.

Αἰῶνια ὀνομάζομεν τὰ ἔργα, ποῦ θὰ ἐκλέξῃ, ἀθάνατα τὰ πρόσωπα—ἀλλὰ τί σημαίνει αἰωνιότης καὶ ἀθανασία εἰς τὴν περίστασιν αὐτήν; Τί ἄλλο παρ' ὅτι τὰ ἔργ' αὐτὰ εἰς κάθε περίστασιν καὶ κάθε ἐποχὴν ἔχουν κάτι νὰ προσφέρουν, ὅτι κάθε ἐποχὴ καὶ κάθε κοινωνία θὰ εὔρη εἰς αὐτὰ τὰς ἀξίας, ποῦ χρειάζεται διὰ τὴν ἰδικὴν τῆς πνευματικὴν ζωὴν; Τόσον ἀνεξάντλητα εἶναι!

Καὶ εἶναι τοῦ φιλόλογου ἔργον καὶ ὑποχρέωσις νὰ τὰς ζητήσῃ. Ἐκεῖνος θὰ θέσῃ τὰ προβλήματα, τὰς ἀπόψεις, τὰς ἀνάγκας, τοὺς πόθους, εἰς τὰ ὁποῖα θὰ ζητήσῃ μὲ τὸν ἐπιστημονικὸν του καταρτισμὸν καὶ τὴν συνθετικὴν του διαίσθησιν νὰ δώσῃ τὴν ἀπάντησιν. Τὰ προβλήματα ὅμως καὶ τὰς ἀπόψεις θὰ παραλάβῃ ἀπὸ τὴν ἐποχὴν του τὴν σύγχρονον. Ἐντεῦθεν καὶ διαφορετικὴ κατὰ ἐποχάς, ἀκόμη καὶ κατὰ τὰς ἀτομικὰς ἰδιοσυγκρασίας ἢ τοὺς ἐθνικοὺς χαρα-

¹⁾ Δὲν εἶναι ἄχρηστον δι' ὅσους συνηθίζουν νὰ περιφρονοῦν ὡς μικρολόγον τὴν ἐπιστημονικὴν ἐξακρίβωσιν καὶ ἐρμηνείαν τῶν λεπτομερειῶν τοῦ ἀρχαίου βίου, νὰ μεταφράσω ἐδῶ τὴν περίφημον ἀπόφανσιν τοῦ Wilamowitz, ποῦ ἀποτελεῖ, οὕτως εἰπεῖν, τὴν προγραμματικὴν διατύπωσιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ φιλολογικοῦ ἔργου: *Τὸ μόριον ἂν καὶ ἡ ἐντελέχεια τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰ ἱερά τοῦ Ἀπόλλωνος ἄντρα καὶ ὁ δαίμων Βησᾶς, τῆς Σαφφοῦς τὸ μέλος καὶ τῆς Ἀγ. Θέκλας τὸ κήρυγμα, ἡ μετρικὴ τοῦ Πινδάρου καὶ τὸ ἐκ Πομπηΐας ἀβάκιον, τὰ σκαριφήματα τῶν ἀγγείων τοῦ Διπύλου καὶ τοῦ Καρακάλλα αἱ θέρμαι, τὰ κατορθώματα τοῦ θεοῦ Ἀὔγουστον, αἱ κωνικαὶ τομαὶ τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ ἡ ἀστρολογία τοῦ Πετοσίριος: ὅλα, ὅλα ἀνήκουν εἰς τὴν φιλολογίαν, διότι ἀνήκουν εἰς τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ζητεῖ αὕτη νὰ ἐννοήσῃ, καὶ οὔτε ἓνα δὲν ἠμπορεῖ νὰ τῆς λείψῃ.*

κτῆρας, θὰ εἶναι καὶ ἡ ἑρμηνεία τῶν προσώπων καὶ τῶν ἔργων. Τὸ Συμπόσιον τοῦ Πλάτωνος, ὡς γλωσσικὸν μνημεῖον, παρέμεινε τὸ αὐτὸ σχεδὸν ἀπὸ τοῦ 4. αἰῶνος μέχρι τῆς ἐποχῆς μας· καὶ ὅμως πόσον διαφορετικὰ ἠρμηνεύθη κάθε φοράν! Σκεφθῆτε πρὸς στιγμήν, τί ἐσήμαινε τὸ Συμπόσιον διὰ τὴν πλατωνικὴν Ἀκαδήμειαν, διὰ τὸν Ἀριστοτέλη τῶν περὶ φιλίας βιβλίων, διὰ τοὺς Στωϊκοὺς, διὰ τοὺς Ῥωμαίους, διὰ τὸν Φίλωνα, διὰ τοὺς Χριστιανούς, ὅπως τὸν Μεθόδιον, διὰ τοὺς περὶ τὸν Ψελλόν, διὰ τὸν Πλήθωνα, διὰ τοὺς ἄνδρας τῆς Ἀναγεννήσεως κ. ο. κ. Τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τοῦ Δημοσθένους ἔμειναν, καθ' ὅλου εἰπεῖν, πάντοτε τὰ αὐτά. Καὶ ὅμως πόσον διαφορετικὰ ἠρμηνεύθησαν ἀπὸ τοῦ Mirabeau μέχρι τοῦ Clemenceau, διὰ νὰ περιορισθῶ εἰς τὸν τελευταῖον αὐτὸν αἰῶνα ἀπὸ τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως μέχρι τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Πολέμου! Πόσας ἀκόμη ἀπόψεις, πόσας ἀκόμη ἀξίας δὲν θάνακαλύψουν μεταγενέστεραι ἐποχαί, διαφοροτροποὶ γενεαί!

Καὶ εἶναι προσὸν τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τοῦ παρελθόντος καὶ τῶν μεγάλων ἔργων ἡ συνεχῆς αὕτη μεταβολή. Εἶναι ἡ μεγαλυτέρα ἀπόδειξις, ὅτι εἶναι ἀληθινὰ αἰώνιοι καὶ ζῶσαι δυνάμεις. Διότι ζωὴ σημαίνει κίνησιν καὶ μεταβολὴν καὶ ἐξέλιξιν, ὄχι στασιμότητα. Ἐνα συγκεκριμένον γεγονός, π. χ. ὅτι ὁ Πλάτων ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀρίστωνος, μία χρονολογία, π. χ. ὅτι ἡ ἐν Μαραθῶνι μάχη ἔγινε τὸ 490 π. Χ., θὰ μείνουν εἰς τὸν αἰῶνα τὸν ἅπαντα ἀμετάβλητα—ἐφ' ὅσον ἀπαξ ἐξηκριβώθησαν· δι' αὐτὸ τὰ γεγονότα καὶ αἱ χρονολογίαι δὲν ἔχουν ζωὴν. Ζωὴν ἔχουν ἀπ' ἐναντίας ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα κάθε φοράν συμμετέχουν εἰς τὴν μεταβολὴν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ θεωροῦντος ὑποκειμένου—ἐπηρεάζοντα, ἀλλὰ καὶ ἐπηρεαζόμενα ἐξ αὐτοῦ¹⁾.

¹⁾ Τὸ ν' ἀναχωρῆς ἀπὸ τοῦ παρόντος τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ προβλήματα δὲν σημαίνει, ὅτι πρέπει νὰ ζητῆς πάσῃ θυσίᾳ νὰ εὔρης εἰς τὸ παρελθὸν ἀναλογίας καὶ ὁμοιότητας πρὸς τὸ παρόν, παραβιάζων οὕτω τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα κάθε ἱστορικοῦ φαινομένου, ποῦ εἶναι μοναδικὸν καὶ ἀυθύποστατον εἰς τὸ εἶδος του. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ παραμορφῶνῃ κανεὶς τοὺς ἀρχαίους, διὰ νὰ τοὺς κάμῃ συγχρόνους. Τὰ ἔργα τοῦ πνεύματος κρύπτουν ἀρκετὸν περιεχόμενον αἰωνιότητος καὶ καθολικότητος, ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται ν' ἀγνοηθῇ ὁ ἱστορικός των χαρακτήρ. Ἐπειτα καὶ ἡ ἀρνητικὴ διαπίστωσις διαφοροτροπίας ἢ ἀντιθέσεως πρὸς τὰ σύγχρονα εἶναι θετικὴ συμβολὴ πρὸς κατανόησιν καὶ γονι-

Αὐτὸ εἶναι εἰς τὰς γενικάς του γραμμάς τὸ ἔργον τοῦ φιλολόγου εἰς τὸ ἀνθρωπιστικὸν στάδιον τῆς ἐρμηνείας. Καὶ ἐδῶ εἶναι ἔργον ἀνθρώπου μεσολαβοῦντος μεταξὺ τοῦ παρελθόντος καὶ τῆς ἐποχῆς του. Ἄλλ' ἢ μεσολάβησις αὕτη προσλαμβάνει ἐνταῦθα σημασίαν καὶ ἀξίαν ἀνυπολόγιστον—ταυτοχρόνως ὅμως καὶ εὐθύνας τεραστίας. Διότι εἰς τὰς χεῖρας τοῦ φιλολόγου κεῖται, ἂν ἓνα πνευματικὸν δημιουργήμα τοῦ παρελθόντος θάποτελέσῃ πνευματικὸν παράγοντα καὶ φωτεινὸν πρότυπον τοῦ παρόντος ἢ θὰ μείνῃ νεκρὸν ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς ἢ καλαισθητικῆς θεωρήσεως. Ἡμπορεῖ ὁ Α ἢ ὁ Β φιλόλογος νὰ περιορίσῃ τὴν ἐνέργειάν του εἰς τὸ πρῶτον ἢ τὸ δεύτερον στάδιον τῆς ἐρμηνείας καὶ ἢ ὑπηρεσία του θὰ εἶναι ἀξία παντὸς ἐπαίνου. Ἐφ' ὅσον ὅμως θὰ δεχθῆ νὰ βαστάσῃ τὸ βάρος τῆς ἀνθρωπιστικῆς του ἀποστολῆς, πρέπει νὰ ἐξετάσῃ ἑαυτόν, ἂν διαθέτει πράγματι τὰ ἐφόδια, ποῦ χρειάζονται.

Καὶ χρειάζεται ὁ φιλόλογος πολλὰ καὶ δυσαπόκτητα ἐφόδια. Πρέπει πρῶτα πρῶτα νὰ γνωρίζῃ τὴν σύγχρονον ζωὴν, μὲ τὴν ὁποίαν θὰ φέρῃ εἰς ἐπαφὴν τοῦ παρελθόντος τὰ δημιουργήματα. Νά τὴν γνωρίζῃ εἰς ὅλον τῆς τὸ πλάτος πρῶτον. Ἄνοικτὰ αἰσθητήρια δι' ὅλα τὰ γεγονότα τοῦ περιβάλλοντος, ὀξεῖα παρατηρητικότης, πολυμέρεια μορφώσεως, εὐστροφία τοῦ πνεύματος, ψυχὴ πλουσίως καὶ βαθύτατα καλλιεργημένη, ἁρμονικὴ ἀγωγή τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς διανοήσεως, τῆς ζωῆς καὶ τῆς γνώσεως, συνδυασμὸς θεωρητικῆς σκέψεως καὶ πρακτικῆς παρατηρήσεως, λεπτὴ αἴσθησις πρὸς διάκρισιν μεταξὺ τοῦ νεκροῦ καὶ τοῦ ζωντανοῦ, τοῦ νεκροῦντος καὶ τοῦ ζωοποιοῦντος, ἰδίᾳ δὲ καὶ πρὸ πάντων γνώσις βαθεῖα καὶ πολυμερῆς τῶν ἀνθρώπων, ἢ ὀρθότερον τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς μὲ ὅλας τῆς τὰς δυνατικότητας, τὰς ὑπεροχὰς καὶ τὰς ἀδυναμίας—εἶναι τὰ ὄπλα, μὲ τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἐπιληφθῆ τοῦ ὑψηλοῦ καθήκοντος τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἐρμηνείας τῶν μεγάλων.

μοποίησιν τοῦ παρόντος. Τὸ ἴδιον πρέπει νὰ λεχθῆ ἐναντίον τῆς παρεξηγήσεως, ὅτι κατανόησις καὶ ζωοποιήσις τῶν ἔργων τοῦ παρελθόντος, σημαίνει κατ' ἀνάγκην καὶ ἔγκρισιν τοῦ περιεχομένου των. Γόνιμοι δὲν ἴμποροῦν ποτὲ νὰ εἶναι αἱ ἀλήθειαι αἱ ἀπρόσωποι, ἀλλ' ἢ θέλησις τῆς ἀληθείας, ποῦ ὁδηγεῖ εἰς δημιουργίαν προσωπικῶν ἀληθειῶν.

Πρέπει όμως να γνωρίζη τὴν ζωὴν καὶ εἰς ὅλον τῆς τὸ βάθος. Γνωριμία τῆς ζωῆς ἐνταῦθα δὲν σημαίνει νὰ βυθισθῆς εἰς τὸν στρόβιλον καὶ τὴν δίνην τῆς καθημερινῆς τῶν πραγμάτων ῥοῆς, νὰ «δοκιμάσῃς ὅλα», ὅπως νομίζουν μερικοὶ ¹⁾, καὶ δὴ τὰς κατωτέρας τῆς ζωῆς ἐκδηλώσεις, διὰ νὰ ἤμπορῆς νὰ ἐννοήσῃς καὶ νὰ τὰς ἀναπαραστήσῃς· σημαίνει νὰ ἤμπορῆς νὰ παρακολουθῆς τὴν δίνην αὐτὴν ἀφ' ὑψηλοῦ, ἀλλ' ὄχι ἀπὸ μακρὰν καὶ διὰ μέσου τῶν βιβλίων μόνον, μὲ συμμετοχὴν ²⁾ ἑσωτερικὴν (ὄχι τὴν ἐπιφανειακὴν ἐκείνων, ποῦ «τα δοκιμάζουν ὅλα»), νὰ κατορθώσῃς ν' ἀναγνωρίζῃς τὰς κατευθύνσεις τῆς ῥοῆς αὐτῆς καὶ τὴν ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων, νὰ τακτοποιῆς μὲ κριτικὸν πνεῦμα εἰς τὴν σκέψιν σου τὸ πλῆθος τῶν καθημερινῶν γεγονότων, νὰ συλλαμβάνῃς μὲ διαύγειαν πνεύματος τὰς ἐν ἐνεργείᾳ δυνάμεις τῆς ζωῆς καὶ τὸν ἀγῶνά των, ν' ἀποτελῆ ἡ ψυχὴ σου τὸ κάτοπτρον, εἰς τὸ ὁποῖον θάντικατοπτρίζεται συνειδητοποιημένη ἡ ἐποχὴ σου. Τὸ παράγγελμα τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς νεωτέρας φιλολογικῆς ἐπιστήμης Φρ. Αὐγ. Wolf: Habe Geist und wisse Geist zu erwecken (ἔχε πνεῦμα καὶ γνώριζε πνεῦμα νὰ ἐξυπνᾷς) πρέπει εἰς κάθε περίστασιν νὰ αἰσθάνεται καὶ νὰ πραγματοποιῆ ὁ φιλόλογος. Καὶ ἂν αἱ ιδιότητες, ποῦ ἀνέφερα, εἶναι φιλοσόφου ιδιότητες, πρέπει ἴσως δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας περισσότερον ἢ δι' ἄλλους νὰ τονισθῆ, ὅτι δι' ὅλας μὲν τὰς ἐπιστήμας ἡ φιλοσοφικὴ προπαιδεία τοῦ πνεύματος ἀποτελεῖ τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν γονίμου καὶ μὴ σχολαστικῆς καλλιέργειας των, ἰδιαίτατα ὅμως ὑπὲρ τὸ πρόπυλον τῆς

¹⁾ Οὔτε διὰ τὸν δημιουργικὸν καλλιτέχνην εἶναι ἀναγκαία ἡ ἄμεσος αὐτὴ γνωριμία μὲ τὰς κατωτέρας ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς. Εἰς τὸ ἔργον του *Ἡ Αὐτοῦ Βασιλικὴ Ὑψηλότης* ἀναπτύσσει ὁ Thomas Mann διὰ στόματος τοῦ ποιητοῦ Martini τὴν ἀποψιν αὐτὴν: *Τῆς ζωῆς ἡ ἀπόλαυσις μας εἶναι ἀπηγορευμένη, αὐστηρῶς ἀπηγορευμένη—το γνωρίζομεν πολὺ καλά. Καὶ λέγων ἀπόλαυσιν τῆς ζωῆς, δὲν ἐννοῶ μόνον τὴν εὐτυχίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν μέριμνάν καὶ τὸ πάθος, μὲ μίαν λέξιν κάθε σοβαρώτερον δεσμὸν μὲ τὴν ζωὴν. . . . Ἡ ἀποχὴ εἶναι ὄρος τοῦ συμβολαίου μας μὲ τὴν Μοῦσαν· ἐπ' αὐτῆς στηρίζεται ἡ δύναμίς μας, ἡ ἀξιοπρέπειά μας, καὶ εἶναι ἡ ζωὴ δι' ἡμᾶς ὁ ἀπηγορευμένος παράδεισος, ὁ μεγάλος μας πειρασμός, εἰς τὸν ὁποῖον ἐνίοτε ὑποκύντομεν, ποτὲ ὅμως πρὸς τὸ καλόν μας.*

²⁾ *Κρῦα σταχτιά μάτσα δὲν ξέρουν, τί ἀξίζουν τὰ πράγματα, λέγει ὁ Nietzsche.*

φιλολογικῆς ἐπιστήμης πρέπει ν' ἀναγραφῆ με χρυσᾶ γράμματα :
Μηδεις ἀφιλοσόφητος εἰσίτω.

Ἄλλὰ δὲν ἀρκεῖ νὰ γνωρίζῃς τὴν ζωὴν τοῦ παρόντος. Πρέπει καὶ νὰ τὴν ζῆς. Πρέπει καὶ νὰ αἰσθάνεσαι μέσα σου ἔντονα καὶ ζωηρὰ τὰς ἀνάγκας τῆς καὶ τὰς ἀνησυχίας τῆς, τοὺς πόθους καὶ τὰς ἐλπίδας τῆς, τὰς ἀναζητήσεις καὶ τὰ προβλήματα τῆς, ἂν θέλεις νὰ γονιμοποιήσῃς δι' αὐτὴν τὸ παρελθόν. Χωρὶς τὸ ἔνστικτον διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ παρόντος, με νεκρὰν τὴν καρδίαν καὶ τυφλὰς τὰς αἰσθήσεις πρὸ τῶν ἀναγκῶν του, χωρὶς τὸν διαυγῆ ἐνθουσιασμόν διὰ κάθε ὥραϊον καὶ εὐγενικόν, δὲν ἠμπορεῖ κανεὶς καὶ τὸ παρελθόν ν' ἀντιληφθῆ, παρὰ ὡς σκιώδη καὶ ἀναιμικὴν ὑπαρξιν. "Ὅστις δὲν ἔζησε καὶ ἐντονώτερα καὶ ὑψηλότερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους, δὲν θὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ μεγάλα καὶ ὑψηλὰ τοῦ παρελθόντος, λέγει ὁ Nietzsche.

Πρέπει νὰ γνωρίζῃς ἐνεργῶς καὶ νὰ αἰσθάνεσαι τὴν σύγχρονον λογοτεχνικὴν ζωὴν, ἂν θέλεις νὰ ζωντανεύσῃς δι' αὐτὴν τὰ ποιήματα τῆς Σαπφοῦς καὶ τοῦ Καλλιμάχου. Πρέπει νὰ παρακολουθῆς με ὀφθαλμοὺς προσεκτικοὺς καὶ ἐμπείρους ὅλα τὰ προβλήματα καὶ τὰς ἀνησυχίας, ποῦ συνδέονται με τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν λειτουργίαν τῆς σημερινῆς δημοκρατίας, διὰ ν' ἀντιληφθῆς καὶ νὰ ζήσῃς τὰς ἀγωνίας, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀναχωρεῖ τοῦ Πλάτωνος ἡ πολιτικὴ διανόησις, καὶ νὰ δείξῃς, τί ἠμπορεῖ αὕτη καὶ σήμερον νὰ μας προσφέρῃ. "Ὅστις δὲν παθαίνεται ἐσωτερικῶς, μαζὶ με τοὺς ἐκλεκτοτέρους ἀντιπροσώπους τῆς συγχρόνου πνευματικῆς ζωῆς, διὰ τὸ αἰώνιον πρόβλημα τῆς θείας δικαιοσύνης, ὅστις εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ψυχικόν του κόσμον δὲν ἔζησε τὴν τραγικότητα τῆς μοίρας τῶν ἀνθρώπων, εἰς τοὺς ὁποίους πολλάκις ἡ ἠθικὴ τάξις ἐπιβάλλει ὡς καθῆκον τὴν πράξιν, ἡ ὁποία ἀφ' ἑτέρου τους ὀδηγεῖ εἰς τὸν ἠθικὸν ὄλεθρον, θὰ κάμνῃ καλὰ ν' ἀπέχη ἀπὸ πάσης προσπαθείας νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν βαθυτέραν ἀξίαν τῆς Ὁρεστείας.

Ἄλλὰ καὶ κατὰ ἄλλο χρειάζεται ὁ φιλόλογος τὸ βαθύτατον αἰσθημα τῆς εὐθύνης διὰ τὸ μέλλον τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ἐντὸς τῶν ὁποίων ζῆ. Χωρὶς τὸ ἀντίκρουσμα τοῦ παρόντος καὶ τὴν στροφὴν πρὸς τὸ μέλλον, μένει καὶ τὸ παρελθόν, ὡς ζωντα-

νός παράγων τοῦ πολιτισμοῦ, σκοτεινὸν καὶ ἀδιερεύνητον. «Τὸ ἀπόφθεγμα τοῦ παρελθόντος» — λέγει ὁ Nietzsche, τὸν ὁποῖον συχνὰ ἀναφέρω, διότι βαθύτατα παντὸς ἄλλου ἠσοθάνθη τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ εἴδους τούτου τῆς ἐρμηνείας — εἶναι πάντοτε μαντεῖον ἀποφθεγμα· μόνον ὡς ἀρχιτέκτονες τοῦ μέλλοντος, ὡς γινῶσται τοῦ παρόντος θὰ το ἐννοήσετε». Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ ἡ φιλολογία — καὶ ἄς φαίνεται μία διαρκῆς παρελθοντολογία — ἐργάζεται, ὅπως κάθε ζωντανὴ ἐπιστήμη, κυρίως διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ παρόντος, διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ μέλλοντος.

III

Κυρῖαι καὶ Κύριοι,

Τὴν λέξιν φιλόλογος ἐδημιούργησε κατὰ πρῶτον ὁ Πλάτων πρὸς χαρακτηρισμὸν ἐκείνου, ὅστις κατέχεται ἀπὸ τὸν ἔρωτα πρὸς τοὺς λόγους — πρὸς τὰς ἀνωτέρας πνευματικὰς ἀξίας, θὰ ἐλέγαμεν εἰς τὴν σημερινὴν φιλοσοφικὴν γλῶσσαν. Ὁ ἔρωσ αὐτὸς κατευθύνει καὶ θερμαίνει τὴν προσπάθειάν μας, δίδει ἕνα βαθύτερον νόημα εἰς τὸ ἔργον μας. Μὲ τὰς πεπερασμένας ἀνθρωπίνας δυνάμεις τοῦ πνεύματός μας σπανίως ἐπιτυγχάνομεν οἱ φιλόλογοι ἕκαστοι νὰ περιλάβωμεν εἰς τὴν ἀτομικὴν παραγωγικὴν ἐργασίαν μας ὀλόκληρον τὴν φιλολογίαν μὲ τὰ τρία στάδια τῆς ἐρμηνείας τῶν πνευματικῶν δημιουργημάτων τοῦ παρελθόντος· ἀπλοῖ ἐργάται, ὄχι ἀρχιτέκτονες, τῆς ἐπιστήμης οἱ περισσότεροι, μικρὰν μόνον συμβολὴν προσφέρομεν εἰς τὸ οἰκοδόμημά της, ὅσῃν αἱ περιστάσεις καὶ αἱ ἀτομικαὶ μας ἱκανότητες μας ἐπιτρέπουν. Διὰ τοῦτο ὠμίλησα περὶ τῆς φιλολογίας, ὅπως ὑπάρχει (καὶ πρέπει νὰ ὑπάρχη εἰς τὴν συνείδησιν καὶ τοῦ ἀσημοτέρου φιλόλογου) ὡς ἰδέα, ὅπως πραγματοποιεῖται εἰς τὴν κοινὴν προσπάθειαν γενεῶν ὀλοκλήρων, ὅπως ἐμφανίζεται εἰς τὰ ἔργα τῶν ὀλίγων, τῶν ἐξαιρετικῶν αὐτῆς ἐκπροσώπων. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνος, ποῦ προσθέτει νέα προσκτῆματα εἰς τὸν θησαυρὸν τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων, καὶ ὅστις κατορθώνει ν' ἀναστήσῃ ζωντανὴν μίαν προσωπικότητα παρωχημένην, καὶ ἐκεῖνος ποῦ χρησιμοποιεῖ διὰ τὰ προβλήματα καὶ τὰς ἀνησυχίας τοῦ παρόντος τοῦ παρελθόντος τὰς πνευματι-

κὰς ἀξίας καὶ τὰς καλλιτεχνικὰς μορφάς, καὶ ὅστις, χωρὶς ἀτομικὴν συμβολὴν εἰς τὸ ἔργον τῆς φιλολογίας, γονιμοποιεῖ μὲ πίστιν καὶ ἀγχίνοιαν τῶν δημιουργικῶν φιλολόγων τὰ διδάγματα διὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ πνεύματός του ἢ διὰ τὴν μόρφωσιν τῆς νέας γενεᾶς, ὅλοι ἀπὸ τὸν ἴδιον ἔρωτα ἐμψυχωνόμεθα, ὅλοι προσφέρομεν τὴν μικρὰν ἢ μεγάλην συμβολὴν μας εἰς τῆς ἐποχῆς μας τὴν πνευματικὴν ζωὴν. Αὐτὴν τὴν συμβολὴν προσεπάθησα εἰς τὴν ὁμιλίαν μου σαφέστερον νὰ καθορίσω.

Καὶ εἶναι τὸ ἔργον μας μία διακονία. Διακονία πρὸς τὴν κοινωνίαν, ὅπως τὸ ἔργον κάθε ἀληθινὰ ζωντανῆς ἐπιστήμης. Διακονία ἐπίσης πρὸς τοὺς μεγάλους καὶ τοὺς δημιουργοὺς, πρὸς τοὺς ὁποίους χειραγωγοῦμεν τοὺς συγχρόνους μας. Διάκονοι τῶν μεγάλων καὶ ὑπηρέται, γνωρίζομεν ὅτι δι' ἐκείνους καὶ δι' ἐκείνων ὑπάρχομεν· εἰς ἐκείνους, ὄχι εἰς ἡμᾶς, ἀνήκει ἡ ἀθανασία, καὶ τῆς ἀθανασίας ἐκείνων κήρυκες προσφέρομεν εἰς αὐτοὺς μὲ ταπεινοφροσύνην καὶ σεβασμὸν τὴν λατρείαν μας—ὑπερήφανοι, ὅταν ἐκεῖνοι τιμῶνται, εὐτυχεῖς, ὅταν ἐκεῖνοι θαυμάζονται. Ἐδῶ κεῖται ἡ δύναμις μας, δύναμις ἠθικὴ, ὅπως κάθε γνησίᾳ δύναμις.

Ἄλλ' ἂν ἡ ἐπαφή μας πρὸς τοὺς ἥρωας τοῦ πνεύματος εἶναι πολὺ στενὴ, ὥστε νὰ μὴ ὑπερτιμῶμεν τὴν ἰδικὴν μας προσφορὰν πρὸς τὴν κοινωνίαν, συναισθανόμεθα ὅμως πλήρως τὴν ἀξίαν, ποῦ ἔχει τὸ ἔργον μας διὰ τὴν προσωπικὴν μας πνευματικὴν ὑπόστασιν—τὴν ὑπερηφάνειαν, ὅτι εἴμεθα σύντροφοι καὶ ἑρμηνεῖς τῶν ἐκλεκτῶν τοῦ νοῦ, τὴν εὐτυχίαν μιᾶς διακονίας, ποῦ ἐξευγενίζει καὶ ἐξωραΐζει ὁ ἔρωσ, τὴν ἀγαθὴν ἐλπίδα, ὅτι ἕκαστος ἐξ ἡμῶν ἴσως—κατὰ τὸν Πλάτωνα—ἐπὶ τὸ πολὺ πέλαγος τετραμμένος τοῦ καλοῦ καὶ θεωρῶν πολλοὺς καὶ καλοὺς λόγους καὶ μεγαλοπρεπεῖς τίκει καὶ διανοήματα ἐν φιλοσοφίᾳ ἀφθόνῳ.

Μ' αὐτὴν τὴν ἐλπίδα ἐγίναμεν φιλόλογοι.

Μ' αὐτὴν τὴν ἐλπίδα, Κύριοι Φοιτηταί, χαιρετίζω τὴν πρώτην μας γνωριμίαν.